

1/10 2003

Carlsson drev dåraktig politik

Idén med ett stoppaket 1990 för att bromsa en skenande ekonomi var befängd. När statsminister Ingvar Carlsson avfärdade alla tankar på finanspolitisk åtstramning förlorade jag min tro på möjligheten att föra en realistisk politik, skriver dåvarande finansministern Kjell-Olof Feldt i en kritisk replik på Carlssons nya bok "Så tänkte jag".

Kjell-Olof Feldt.

FOTO: BJÖRN LARSSON ASK

Ingvar Carlsson har skrivit en viktig bok om svensk politik under ett skede med dramatiska förändringar i vårt lands ekonomiska och sociala förhållanden. Boken innehåller många läsvärda sidor, men det viktigaste är enligt författaren att han ger en bild av orsakerna till 90-talets ekonomiska kris som "skiljer sig radikalt från vad andra har skrivit" – inklusive undertecknad, framgår det snart nog.

Det radikala är, såvitt jag förstår, inte att IC ger 80-talets avreglering av kreditmarknaden skulden för 90-talskrisen. Det har andra gjort före honom. Utan det är att han hävdar att 80-talets finanspolitik var starkt åtstramande och sköttes föredömligt (han är generös med beröm över mina insatser i det avseendet).

Den överhettning av ekonomin med tvåsiffrig inflation som ledde till kostnadskrisen och det finansiella sammanbrottet berodde enbart på den enorma kreditexpansionen och att den möjliggjorde en starkt ökad lånefinansierad konsumtion. Det som hände, skriver IC, var att finanspolitiken oplanerat fick ta över penningpolitikens uppgifter och parera det övertryck i ekonomin som lånekarusellen skapade.

IC har rätt såväl i att Riksbanken och finansdepartementet underskattade de krafter som släpptes loss genom avregleringen som att själva beslutet om avreglering bereddes och förankrades mycket dåligt. Värst var att Bengt Dennis och jag inte var överens om vem som bar ansvaret om något gick snett.

Samtidigt kan man fråga sig vad detta egentligen spelade för roll eftersom IC – i motsats till andra kritiker – medger att avregleringen var ofrånkomlig och att någon alternativ penningpolitik inte fanns.

Också här är vi överens. Det alternativ han nu 14 år senare skisserar med räntechock och flytande krona existerade inte förrän det tvingades fram av den finansiella krisen 1992.

Men hur gärna jag än vill kan jag inte instämma i hans beskrivning av finanspolitikens styrka. Det är sant att statens budget var i balans 1989, d v s inkomsterna var lika stora som utgifterna. Men under denna balans fanns en tickande bomb som inte laddats av kreditexpansionen. Det övergripande målet för vår ekonomiska politik var ju full sysselsättning. Och här hade vi verkligen lyckats. Den registrerade arbetslösheten låg under andra hälften av 80-talet kring 1,5 procent. Det betydde brist på arbetskraft som förstärktes av att produktiviteten ökade i snigelfart, både i näringslivet och offentlig sektor. Följden blev kraftiga lönestegringar och försämrad konkurrenskraft. Men löneutvecklingen fyllde också på i statens kassa, med våra höga inkomstskatter. Och när orsaken till budgetbalansen är inflationsinkomster blir utgifterna inflationsdrivande även om de fullt ut betalas.

Dålig tillväxt och nolltolerans mot arbetslöshet var Sveriges grundläggande ekonomiska och politiska problem. IC bygger delvis bilden av den framgångsrika finanspolitiken på citat ur tal där jag skryter över regeringens dådkraft. Men han hade kunnat hitta andra citat, t ex från våren 1989, då jag i riksdagens talarstol varnade för att "arbetslöshetens stålbad" närmade sig och att en ny statsfinansiell kris hotade när inflationsinkomsterna föll ihop och kostnaderna för arbetslösheten steg.

Och av våra interna samtal bör ha framgått att det för mig väsentliga inte var hur snabbt budgetunderskottet försvann utan hur finanspolitiken och andra åtgärder kunde samverka för att höja produktiviteten i näringslivet och kostnadseffektiviteten i den offentliga sektorn så att vi fick bukt med inflationen och bristen på arbetskraft.

Det bestyrks av att statsministern visade stort intresse för åtgärder som genomfördes i det syftet, t ex avregleringen av transportsystemet och jordbruket, ökad frihandel och nya sätt att arbeta i den offentliga sektorn.

Men IC:s skildring av 80-talets ekonomiska politik utmynnar ändå i att en förbluffad statsminister (kokande av "helig ilska") en dag i december 1989 sitter framför sin finansminister som kräver en åtstramning av finanspolitiken, som måste börja med att löftena från valet 1988 om en sjätte semestervecka och förlängd föräldraförsäkring överges.

Och hur underligt det än kan låta i mina öron tror jag att han talar sanning. Hans irritation över att jag i detta sena skede av budgetprocessen (propositionen skulle lämnas i januari) tog upp så obehagliga frågor var uppenbar.

I boken beskrivs finansdepartementets handlande som obegripligt: vi hade under Odd Engströms ledning förhandlat fram en budget som bara någon dag tidigare fastställts av regeringen utan protester från min sida – och nu ville jag riva upp alltihop!

När jag återupplever denna händelse och det elände som följde, sedda med Ingvars ögon, är det svårt att inte känna sympati för en plågad regeringschef som ställs inför närmast olösliga problem.

Ibland är det direkt smärtsamt att inse hur dålig kommunikationen oss emellan hade varit. Framför allt borde jag ha ingripit tidigare.

Men riktigt så förvånad borde IC ändå inte ha blivit. Då som nu var det största budgetproblemet kostnaden för den explosionsartade ökningen av sjukskrivningarna. De höga sjuktalerna, främst korttidsfrånvaron, förvärrade dessutom bristen på arbetskraft (Volvo hade för att kompensera sjukfrånvaron

nästan 25 procent fler anställda än vad företaget egentligen behövde).

Orsaken var rätt självklar – sjukpenningen motsvarade för de flesta nära 100 procent av lönen.

Inför arbetet med regeringsförklaringen träffade Odd Engström och jag IC i september 1989. Vi ville att regeringen skulle uttala att återställandet av den samhällsekonomiska balansen gick före allt annat. Bland annat borde sociala reformer, även de som var utlovade, bara genomföras om de föregicks av besparingar inom socialförsäkringarna.

Motståndet mot vårt förslag var hårt, men efter ett antal turer innehöll regeringsförklaringen beskedet att reformer skulle uppskjutas om de inte, utan skattehöjningar, kunde finansieras inom ramen för en stram finanspolitik.

När jag nu återkom till reformlöftena berodde det på att budgeten inte innehöll någon åtgärd som kunde bromsa sjukskrivningarna. Regeringsförklaringens hot borde alltså sättas i verket.

I boken förklarar IC sitt nej till denna tanke med att han ansåg indragningen av semesterveckan och föräldraförsäkringen enbart vara "symbolhandlingar" som inte löste de ekonomiska problemen. Det håller jag inte med om.

Att i en situation med skriande brist på arbetskraft och kraftig löneinflation ytterligare minska utbudet av arbete genom att ge mer betald ledighet till fler anser jag fortfarande vara en dåraktig politik.

Min fortsatta medverkan i det s k stoppaketet beskriver han som passiv – jag verkade uppgiven och tjatade mest om att jag ville lämna regeringen. Det kan stämma – men inte helt.

IC gör ett stort nummer av att jag aldrig presenterade något alternativt "krispaket". Orsaken var att jag varken ville eller kunde splittra regeringen i två läger, med var sin politik.

Visserligen ansåg jag att idén att med lönestopp, aktiestopp, prisstopp etc bromsa en skenande ekonomi var befängd – som att försöka lägga locket på en gryta som redan kokar över.

Men den hade fått så starkt stöd i regeringen och riksdagsgruppen att regeringschefen sade sig vara besluten att genomföra den.

Om så skedde ville jag ändå förse stoppaketet med någon substans som kunde ge det en chans att fungera och föreslog sänkt sjukersättning (från 90 till 75 procent av lönen) och att arbetsgivarna skulle betala sjukpenningen för de första två veckorna. Givetvis skulle förlängd semester och föräldraförsäkring skjutas på framtiden.

När statsministern avfärdade dessa förslag – någon finanspolitisk åtstramning fick inte ingå i hans paket – förlorade jag de sista resterna av min tro på möjligheten att föra en realistisk ekonomisk politik.

Till historiens ironier hör att regeringen Carlsson bara ett halvår senare i en uppgörelse med folkpartiet höjde momsens, ändrade sjukförsäkringen och tog tillbaka löftena om semester och föräldraförsäkringen. Nu var det värt, skriver han, att offra vallöftena därför att han fick något i utbyte, framför allt den momshöjning vi misslyckats med våren 1989.

Men han redovisar också en annan insikt som, om den funnits tidigare, hade kunnat ändra historiens gång: det går inte att förlänga världens längsta semester och dito föräldraförsäkring och samtidigt tala om kris i ekonomin.

Över IC:s skildring av sin första period som regeringschef vilar en stämning av melankoli, antagligen med rätta. Han var inte bara ansatt av ett ineffektivt och oförstående finansdepartement som dessutom orsakade svåra konflikter inom arbetarrörelsen.

Han blev också oförskyllt angripen av medierna i en rad s k affärer som han ägnar stort utrymme åt i sin bok. Men efter den snudd på obefintliga regeringskrisen i februari 1990 genomgår han en metamorfos. I uppgörelsen med fp stramar han åt den ekonomiska politiken och genomför den stora skattereformen, och tar det steg i EU-frågan som ingen socialdemokratisk partiledare vågat före honom. Han verkar påtagligt nöjd med sig själv.

Så kommer dråpslaget ett knappt halvår före riksdagsvalet – utgivningen av min bok "Alla dessa dagar". IC säger inte rakt ut att den orsakade valnederlaget (nämns kan att partiets väljarstöd enligt opinionsmätningarna steg rejält under detta halvår), men han är fortfarande upprörd över att jag gav hans motståndare ett sådant tillhygge i valrörelsen. Min förklaring är att jag var rädd för att mitt parti, liksom vi gjorde 1988, skulle försöka hålla sig och väljarna kvar i illusionen att inflationen kunde besegras utan uppoffringar för någon och att de offentliga finanserna stod så starka att välfärdspolitiken kunde fortsätta med sina reformer som om ingenting hänt. Det jag uppnådde var möjligen att valrörelsen 1991 delvis fick ett något annorlunda innehåll. Socialdemokratin kunde gå i opposition med en något mindre grandios uppfattning om sig själv som "alla goda gåvors givare".

Kanske blev det också lättare att i regeringsställning från 1994 och framåt riva undan andra illusioner, framför allt nolltoleransen mot arbetslösheten, när man måste ta itu med den svåra uppgiften att sanera Sveriges ekonomi.

Kjell-Olof Feldt
finansminister 1982–1990